

Sanat Eleştirisinin Kendine Özgü Dinamiği Üzerine

Ümit GEZGİN

Öğr.Gör.,

Anadolu Üniversitesi

Güzel Sanatlar Fakültesi

Resim Bölümü, Öğretim Görevlisi,

Sanat Eleştirmeni

Sanatsal Varoluşu Tanımlama Gereği

Sanat hayata karşı mücadeleden yola çıkarsa da sonuçta insana karşı yüksek bir bilinç süreci olarak kendisini konumlandırır. Tarih boyunca sanat vardır; mağara duvarından günümüzün popüler kültür ortamlarında üretilen sanatsal biçimlerine kadar uzanan süreç içinde sanat hep bir arayışın estetiği olarak var olagelmıştır. Sanatın temel dinamiği içinde gerçeğe ulaşma, gerçeğe ulaştıkça insan kimliğinin derinliğine inme yapısı varsa bile; aslında sanat bir parça da gerçeğe karşı tepkiyi, onu aşmayı veya dönüştürmeyi de içerir. "Sanat her şeyden önce gerçeğe karşı bir tepkidir. İnsan ruhunun dış dünya, gerçeklere karşı yaptığı bir tepki"¹ olarak da yorumlanır.

Tarih boyunca sanat eseri üretildiği kadar, aynı zamanda sanat eserini anlama ve yorumlama çabası da gösterilmiştir. Sanatsal yaratıcılık nasıl kendine özgü bir özgürlük bilinci gerektiriyorsa, sanatsal eleştiri ve sanat eserini yorumlama çabası da en az yaratıcılık olgusu kadar bağımsız bir kültürel ve düşünsel bilinci gerekli kılar. Bir sanat eserini anlamak yaratıcı kimliğin ve eserin tarihsel koşullarının bütün özelliklerini bilmekle daha bir aydınlığa kavuştuğu kadar, aynı zamanda yaratıcılığın özgün kimliğinin devamı noktasında da araç içine alınabilecek olguların ortaya çıkmasına da vesile olabilir. Gerçek bir sanat eleştirisinin ortaya çıkabilmesi için, gerçek bir yaratıcılıktan bahsetmemiz gerekmektedir. Bunun için de özgürlük şarttır.

¹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Sanat Nedir, Ne Değildir? Türk Dil Dergisi, 1965

"Gerçek sanatçı eserini şu veya bu yasanın baskısı altında bırakmaz. Onun kaleminde veya fırçasında kendini duyuran, tek baskı, sanatın baskısıdır."² Doğa sanatın kaynağı olduğu kadar, sanatın gerçekliğini ortadan kaldıran, ona var oluş hakkı tanımayan bir büyük realite olarak da karşımıza çıkabilir. Gitgide doğa dışı bir yaşamsal gerçekliğe, bir şehir doğasının anlamsız karmaşık kaosuna boğulmuş günümüz insanı için artık doğa çıkışlı veya doğa ilhamına bel bağlamış sanat, kentte örselenmiş bilinçleri ve kıskaca alınmış ruhları tatmin etmemektedir. Sakin kırlar, gür ırmaklar, güzel meyve ağaçlarıyla bezeli tablolar veya bunların ayarındaki şiirler insanı kısa süreli oyalasa bile, yüksek bir bilincin ve ruhun çok katmanlı boyutunda etkileyememekte, dolayısıyla da daha kuru ve içeriksiz kalabilmektedirler. Yalınlıktan uzaklaşmış uygarlık tanımı içinde sanatın anlamı gitgide değişmiş ve farklılaşmıştır. Artık güzel olanın, estetik ve bütün olanın salt sanat kabul edildiği dönemler, hiç değilse genel kabul görme ve değerlendirilme anlamında geride kalmıştır. Giderek bu geride kalma, aslında ilerde de sanatın nasıl bir şekil alacağını da belirsiz kılmaya başlamıştır. Yok edilen veya demode kabul edilip gündem dışı tutulan kavramsal, düşünsel yaklaşımlar yerine, bütün insanları kuşatacak sanat adına bir realite de konulabilmiş değildir.

Sanatın tanımı sanata ve hayata bakış biçimiyle de ilgilidir. Bir şeyi nasıl gördüğünüz ve nasıl okumaya gayret sarf ettiğiniz ve değerlendirdiğiniz çok önemlidir. Elbet niye öyle değerlendirdiğiniz de önemlidir. Yani aslında bütün bakma biçimlerinin içinde gizli açık bir ideoloji vardır. Bu bakışın kendine has ideolojisi olabileceği kadar, aynı zamanda düşüncenin gerçekliğe karşı aldığı tutum olarak da karşımıza çıkar. Mesela Ernest Fischer'e göre, "Sanat büyüden doğmuştur." Peki sanatın büyüden doğduğunun delili nedir? Bu delilleri veya araştırma bulgularını Fischer mi yapmıştır, yoksa kendi bu değerlendirmeyi yaptığı zamanda ortaya çıkan bulgulara, araştırmalara mı yaslanmıştır? Bütün değerlendirmelerimizin temelinde yaslandığımız, doğru bildiğimiz olgular ve bulgular vardır; olgular da bulgulara, çoğu zaman da nedeni belirsiz yargılara dayanır ve çoğu kez de gerçeklikten uzaktır bunlar. Sanat gibi plastik bir yorum kapasitesine sahip bir alan, yani sürekli eğilip bükülebilen bir sosyal disiplin, her bakış açısına ve açının getirdiği yöneme göre değişir, farklılaşır. Düşünürlerin, yazarların ve eleştirmenlerin sanatın eleştirisinde, kendisinde ve sanatçı tanımında anlaşamamalarının sebebi de biraz budur. Yöntem farklılığı, yöntemi doğuran duyumsal bilinç farklılığı, giderek kişilik ve kimlik farklılığı. Çünkü aslında gerçekliği kendi kişisel kültür kodlarımıza göre okuruz ve dönüştürürüz.

² Suut Kemal Yetkin; Meselenin Düğüm Noktası, Günlerin Götürdüğü, 1958

Sanatın anlamı ve boyutları, sanatın kendi biçimsel ve reel gerçekliğiyle de değişime uğrar ve yeni bir tanım ihtiyacı hissettirir. Plastik sanatlardaki gerçeklik kimliği ve estetik endişeyle, müzik ve tiyatrodaki gerçekliği arama ve ortaya koyma boyutu birbirinden çok farklıdır. Bir edebiyatın tanımladığı gerçeklik ve nitelediği estetik farklıdır bir sinemanın anlam dünyası, alanı ve nitelermeleri de.. Sanatın biçimsel doğruları ve kullanılan malzemeleri farklı gerçeklik tanımlarını ortaya koyar ve insana yönelik derinliği kendine göre kuşatıcı bir boyutta yeni bir bütüne eriştirme gayretine girer. Bu güzel sanatlar dediğimiz bütün için de geçerlidir elbette. "Klasik olarak güzel sanatlar, bazen etkiledikleri organlara göre, bazen de kullandıkları materyale göre, hatta bazen de izledikleri amaçlara göre sınıflanırlar. Bu itibarla musiki ve şiirden başka olan sanatlar, en başta göze hitap ederler."³ Sanat yaratmayla kuşut giden bir eylemler yumağı veya olgular bütünüdür. Kişi özgür düşüncesine yeni açılım kıvılcımlarını yaratıcı bir eylem boyutunda belki de ancak sanatta bulabilir. Çünkü özgür düşünce başlı başına bir problemdir insan için. Doğduğu andan itibaren çevre, koşullar ve gerçeklerle çevrili ve koşullu olan birey, gerçek anlamda özgür düşünceye sanatın transandantal boyutuyla geçebilecektir. Çünkü sanat aşkınlığı, gerçeklikle yetinmemeyi, aramayı ve sorgulamayı içererek yeni bir özgün var oluş tanımlar ve o tanımın peşinden onu da sınıyarak devam edip gider. Kendi sanatsal oluşumunu tamamlayan kişi, ileri bir hamle boyutunda günlük ve reel gerçekliğin baskısından kurtulacak ve özgürlük dediğimiz alan içinde yeni bakış felsefeleri geliştirecektir. Bu bakışlar içselleştirilmiş, geliştirilmiş modeller boyutunda da kalmayacak, kendisini bir eylemsel kimlik olarak ortada konumlandıracaktır. Yaratıcılık ve sanat olabilmesi için zaten bu zorunlu bir koşuldur. "Sanatçı estetik kaygısıyla, üslup gücüyle, günlük iletişimi çok anlamlı, çok boyutlu ve çok etkili bir düzleme aktarır."⁴

Eytişimsel Süreç Boyutunda Sanat Eleştirisini

Sanat eleştirisini sanatı tanımlama gayretleri içinde sanatı olduğu kadar kendisini de üst bir dizgeye taşıyarak yeniden konumlandırır. Bir yapıtın, eserin, ortaya çıkan sonucun sanatsallık tartışmasını gündemine alan eleştiri, giderek yetkin bir özgün düzlem alanında sürüyor ve bu süreci de tez antitez açılırlarından irdeleyerek eseri sanat tarihsel, güncel ve yaratsal noktalardan irdeleyerek sonlandırıyor, bir 'eleştiri', giderek 'sanat eleştirisini' nitelemesine hak kazanır. Eleştiryi burada daha da netleştirerek alırsak: Bütün yaratıcı biçimlerine eklemelenen, onları tanımlayarak yorumlayan, tarihsellik boyutunu içerdii kadar, aynı zamanda aktüel kulvarını da ihmal etmeyen, düşünsel bir estetiği barındıran entellektüel çaba; olarak

3 Cemil Sena; Estetik, 1972, s.42

4- Bedrettin Cömert; Sanat Ve Düşünce Tek Başına Devrim Yapamaz, Cumhuriyet Gazetesi, 5,Şubat 1977

eleştiriyi, giderek sanat eleştirisini niteleyebiliriz. Eleştirmen de bu noktada gününün aydını, entelektüeli olmak durumunda olan kişidir; bir eseri bütün boyutlarıyla irdeleyebilmesi için nasıl o eserin yapım yaratım süreçlerini, biçim-öz ilişkilerini anlayıp, yorumlayabilecek donanım ve kabiliyette olması gerekiyorsa; aynı zamanda çağının farklı disiplinleriyle de teorik-pratik ilişki içinde olmak durumunda olan kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir yönü eleştirmenin teorisyenliktir; bu teorisyenlik zaman zaman filozofluk boyutuna da çıkabilir; kavram yaratan, düşünce kalıpları icat eden noktadır burası; giderek diğer yön de sanat eserini meydana getiren bütün maddi manevi koşul ve olgularını birebir yaşaması, hissetmesi, anlaması sürecidir ki, bu onu yetkin bir eleştirmen, eleştirici ve tanım koyucu noktaya çıkarır.

Sanat eleştirisi veya eleştirmenliği bir zorunluluk değil, bir tercih meselesidir en sonunda. Ama sanatsal yaratıcılık ve sanatçı olma durumu bir zorunluluğun dayatmasıdır. Sanatçı kendini ifade etmenin ayrıncasına düşmüş kişidir. Bir entelektüel zihin olduğu kadar, sızılı ve dramatik ruhtur da. O ifadeyle yaşar; kendini tanımlama, arama, gerçeğin sır perdesine doğru yol alma içgüdüleri bilinçli bilinçsiz süreçler boyutunda onda işler durur. Ama iş eleştiri ve eleştirmenliğe geldi mi durum değişir. Eleştirmen sanatçı olmamış, düşünürlüğü akıl boyutunda entelektüel tanımlamalar dairesinde kalmış bir ifadedir. Yargı alanı ne kendisidir ne de hayat; o eserin zihinsel, biçimsel ve allegorik yapısı, süreci ve tanımı peşindedir. Belki böyle yaparak sanatçı illüzyonunu da yaşar içinde. En güçlü yanı, aslında tam bir gerçek yargı ifadesi olamayacak olan 'tanımlama' gerçekliğidir; yani eseri ve sanatçıyı yargılayıcı bakış, onu eserin ve sanatçının üstünde bir konuma yükseltme yanılımasını yaratarak bireysel entellek varoluşunu içsel bir hedonist düzleme ulaştırır. Elbet bu kendini üstün gören psikolojik süreçler sürekli yenilenmek zorundadır; mutlak bir yaratıcılığın ortak alanında bulunmadığı için eleştirmen, sürekli yargı, eleştiri ve tanım peşinde koşar; yani sürekli eser ve sanatçı arar. Balı üretebilmek için çiçek arayan arıya belki de benzetilebilir burada. Dış olgulara, gerçeklere muhtaç bir yarım varlık olarak çıkar karşımıza.

Tek tip bir eleştiri ve tek tip bir eleştirmen kavramının olmasına da imkan yok. Sonra eleştirmenin bakış açısı, donanımı da önemli. "Bir eleştirmen, bir tiyatro oyununu, bir şiiri, bir romanı, bir müziği eleştirirken hangi anlayışın temsilcisi olduğunu düşünmelidir ve bunun kadar önemli olan da, sanat yapıtında o düşünceleri aramaya kalkmamalı, sanatın kendisini görmeye kalkmalıdır".⁵ Eleştiri anlayışı sanat yorumu yapan kişiden kişiye değişmekle birlikte, temel itibarıyla eleştiri bir dayatmadan ziyade bir anla-

⁵ Melih Cevdet Anday; Eleştiri, Cumhuriyet Gazetesi, 30 Temmuz 1976

ma misyonuna göre işlemelidir. Çünkü eleştirmen eserin yaratım süreçlerinin dışında bir varlıktır. O en sonunda bir gözlemci yargılayıcıdır. Bu yargılayıcılık daha çok anlamaya yönelik, sanatın iç çeperlerine girmeye gayret sarf eden özellikte olmalıdır ki 'yaratıcı eleştiri', 'kuşatıcı yargı' ortaya çıksın. Yoksa herkes bir esere, üretilmiş sanat nesnesine eleştiri gözüyle bakabilir, onu değerlendirebilir; bunun kuşatıcı, kalıcı, entellektüel ve kapsayıcı olabilmesi; öncü bir tanım geliştirerek kuşakları da etkileyebilecek, giderek çağa damgasını vuran ve gerçek sanatçıları ve sanat eserlerini ayıklayabilen bir üst yapı sentezine dönüşebilmesi için gerçek eleştirmen kimliğine sahip olabilecek bir yargılama ve tahlil gücüne kişinin ve eleştirinin ulaşmış olması gerekmektedir.

Anatole France: "İyi eleştirmen ruhunun maceralarını şaheserler ortasında anlatan kimsedir" demektedir. Bu da bir eleştirmen tanımı ve yorumudur. Yani eleştirmen sanat eserine bağımlıdır, o olmadan kendi bireysel varoluşu da söz konusu değildir. Ama bu bağımlılık mutlak bir zorunluluk şeklinde ortaya çıkmaz çoğu kere; bazen bir tercih icabı da kendini konumlandırır. Sanatçıya, giderek esere karşı hayranlık, kendi iç dönüşümünü eserin bütün biçim-içerik yapısında tanımlamasına ve anlamasına sebep olur. Ortaya çıkan bütün yargı gücü ve tahlil unsurları da eleştiri niteliği olarak var olur. Buna tabi ki bilimsel bir yargı diyemeyiz. Çünkü eleştirinin duyumsal, entellek yargısının yanında, sanat eserini meydana getiren katı kuralcı olmasa bile, bilimsel yaslanan yargılama yöntemleri de vardır. Bir çalışmanın eser niteliği kazanabilmesi en başta belli plastik, estetik kural ve disiplinleri taşıyor olmasını zorunlu kılar. Bunun ötesinde, üstünde oluşur kişisel yargılar ve özgün tanım çabaları. Bu bilimsel yatkın tanım ve oluşum adeta; "Sanat eserinin estetik macerasını yaşamak, sanatçının 'anlamak istediği şeyle, anlattığı şeyin birbirine uyup uymadığını' araştırmakla başlar".⁶ Bu anlama çabası ve yargılama gücü de bilimsel bir bakış mantığını gerektirir. Her estetik çabanın kendine özgü dinamiğine ve özelliğine göre oluşan bir bilimsel çabadır tabi ki bu. Yani içinde olabildiğince nesnel, tarihsel kriterleri, sanat tarihi içinde yaratılmış estetik modellerin öncü örneklerinin en güzel ve yaratı yönü yüksek alanlarının da devreye girdiği, aktüel boyutun da hesaba katıldığı bir düşünsel, estetik yargılama ve değerlendirme çabasıdır.

Eleştiri bir gayret, bir yetkin olmaya çalışan düşün-biçim araştırmaları ve eleştirmenin kendi ontolojik sürecinin de devreye girdiği bir tanım koyma, sınıflama bilincini oluştururken; tarihselci ve sosyolojik yaklaşımlar içinde sanatçıyı ve eseri yeniden kendi bağlamının dışında yargılayarak konumlandırır. Bir sanat eserinin bağlamı nedir? Bunu sanatçının kendisinin bütün

6 Suut Kemal Yetkin; Eleştiri Sanatı, Edebiyat Konuşmaları

boyutlarıyla bilmesine imkan yoktur; tarihsel boyut içinde eserini tahlil etmesine veya sosyolojik bir disiplin içinde irdelemesine imkan olmadığı gibi. Sanat eseri niteliği taşıyan bir yapıtı tarihsel örnekler karşısında değerlendirmek, eşleştirmek veya yargılayarak konumlandırmak eleştiri yönteminin bir tarzı olduğu kadar, aynı zamanda sosyolojik kapsam içinde eserin ve sanatçının varoluş koşullarının toplumsal tanım ve olgular boyutunda nitelendirilmesi, sınıfsal ve sosyo-ekonomik göstergeler, yapılar ve değişimler içinde yer saptamasına maruz bırakılması yine bir eleştiri ve eleştirmen yöntemi olarak karşımıza gelir. Yine de bunların hepsi eseri tam olarak tanımlamaz ve sanatsal yaratmayla, sanatçı kimliği bütün özellikleriyle niteleyemez. Her ne yöntem geliştirilirse geliştirilsin ve bilimsel, nesnel bir ayıklama, kıstas olgusu oluşturulsun, sonuçta eser kendi başına bir var olan olarak karşımızda yaşamasına devam edecektir. Çünkü sanat eseri sanatçısını da aşan bir gerçeklik olarak sanat tarihi içinde, toplumsal gerçeklikler ve medeniyetler boyutunda yargılamaların, kriterlerin ve kişisel beğenilerin, giderek insan eğitiminin önemli unsuru olarak kendi dizgesinde yaşamaya devam edecektir. Zaman içinde geliştirilen eleştiri yöntemleri de o eseri yeniden tanımlama ve anlama gayretlerinden bir parça olarak duracaktır yine karşımızda. Sonra her eser bir bakış felsefesi taşır ve bu felsefe yaşanan çağla da yakından ilgidir. Yani, "Hiçbir eser politik bakımdan tarafsız olamaz. Bundan ötürü eserin, okur ve toplum üzerindeki politik etkileri her zaman için söz konusudur".⁷

Eleştirmen bir iç ve bir de dış süreci izlemek durumunda olan kişidir. İç süreç sanat eserinin bütün teknik, estetik unsurları ve bu unsurların nasıl bir araya sanatsal yaratıcılık konsepti içinde geldiği bağlamıdır; dış süreç tarihsel, sosyolojik, ekonomik ve politik yargılar, değerler ve gelişmeler alanı; bu alanın sanat eserini, sanatçıyı nasıl etkileyip, belirlediği üzerine araştırmalar gayretidir. Bir sanatçı eserini var etmeden önce hangi psikolojik, sosyolojik süreçleri yaşar. Bir eser mutlak anlamda çağının politik, ekonomik ve kültürel yargılarına, değerlerine bağımlı mıdır, bunların dışına çıkamaz mı.. Bütün bu ve buna benzer olgular aynı zamanda eleştirmenin de göz önünde bulundurması gereken bağlamlardır ve bunların esere, sanatçıyla birlikte intikal etmesini eleştirmen araştırarak, o bilimsel yöntem dediğimiz bakış yönteminin unsurlarını daha net ve nesnel kriterleri yoğun bir boyutta değerlendirerek ortaya koyabilir. Sonuç olarak da daha sağlıklı bir sanatçı ve eser yargılaması ortaya çıkabilir. Ama bu çıkabilirliği bile sanat ve estetik söz konusu olduğunda kesin bir ifade şeklinde yine de algılanmamak durumundadır. Çünkü sanat kesin yargılardan uzak olduğu ölçüde estetik bir alanın konusu olacak ve bakış yönteminin veya bireysel

algılamının çeşitliliği oranında zengin bir disiplin olarak yaşamaya devam edecektir.

Eleştiri esere yönelik bir ilgidir en başta; bu ilgiyi çeşitlendiren, kendi psikolojik yapı ve bilincinin açılımı ve bilinçaltının saklı gerçekliğiyle yeniden yorumun deneme boyutuna eseri yükseltmeye çalışan da eleştirmen. Bu noktada eleştirmen de başlı başına psiko-sosyolojik bir süreç varlığı olarak karşımıza çıkar. "Psikanaliz, eleştirmenin karşısına edebiyatta ve sanatta bilinçaltının simge ve etkilerinin araştırılması gibi bir görev çıkarılmakla kalmaz, aynı zamanda bunu başarması için eleştirmene mükemmel bir yöntem de verir".⁸ Eleştirmen her noktayı, yöntemi; tarihselci, sosyolojik, psikanalistçi, postmodern vb. bakış açılarını bir kılavuz olarak seçen, değerlendiren bir kimlik olarak karşımıza çıkar. Eseri anlamının, onu yeni bir tanımın eşiğine getirmenin gayretine giren eleştirmen, kendi ruhsal tınısını bulduğu yapıtlara yöneldiği kadar, aynı zamanda çağında üretilen bütün sanat eserlerine karşı bir çok düşünsel disiplinli yöntemle yönelerek onları değerlendirmenin, anlamının mücadelesini de verecektir. Çünkü Taine'in de dediği gibi; "Sanat eserini anlamak için onun meydana gelişini hazırlayan şartları bulup açığa çıkarmak gerekir". Bu da yoğun bir düşünsel birikim ve araştırma kabiliyetiyle, sanatı anlayabilecek yapı ve donanımda olmayı zorunlu kılar. Kısaca eleştirmen Ahmet Haşim'in kaleminde: "Her düşün otlığından, topal ve yaralı bir hayvan gibi, sopa ile, taşla, tekme ile uzaklaştırılan eleştirmen, gerçekte, insan usunun en etkili emekçilerinden biridir. Gelecekteki şafaklara doğru yürüyen alayın ta önünde, umut bayraklarını dalgalandıran onun koludur".⁹

---

8 Irving Howe; Freudist Eleştiri, Türk Dili Dergisi, 1963, Çev. Talat Sait Halman

9 Ahmet Haşim; Eleştirmen, Bize Göre,1965